Albert Helman: De stille plantage herdrukt

Het land, het heimwee, de herinnering

Door Wim Rutgers

Albert Helmans meestbekende roman *De stille plantage* (eerste druk 1931, negentiende druk 1997) is het verhaal van een mislukte kolonisatie.
De om zijn protestantse geloof uit Frankrijk uitgeweken Raoul de Morhang verhuist na de intrekking van het Edict van Nantes in 1685 met zijn vrouw en haar twee zusters Agnes en Cécile via Amsterdam naar de kolonie Suriname om daar 'een kleine eerlijke staat van rechtvaardigheid temidden van barbaarse roverij en schijngeloof' te stichten. De vier Hugenoten vestigen zich diep in het woud en stichten daar de suiker- en tabaksplantage Bel Exil. Na aanvankelijk succes volgen de tegenslagen, die zo hevig worden dat de plantage al na een paar jaren definitief verlaten wordt. Inmiddels is Cécile dan al overleden en als Josephine zwanger blijkt, vestigen de overigen zich in Engeland, waar een zoon Gaston geboren wordt. Aan het eind van het verhaal zoekt deze plantage Bel Exil op, maar vindt niet meer dan enkele verrotte balken in het oerwoud omdat dit inmiddels zijn rechten hernomen heeft.

NATUUR-CULTUUR

Daarmee zijn we bij de tweede laag van het verhaal aangeland: de strijd van de mens tegen het bos, waarbij het wrede oerwoud wint. Albert Helman schetst de strijd tussen cultuur en natuur aan de hand van vier verschillende mensentypen. Cécile blijkt de zwakste, meest onaangepaste droomster en overleeft met haar heimwee het harde plantageleven niet. Agnes is de rationele, sterke en harde werker, maar zal een schim worden van wat ze eens was. Raoul, 'de dromer die een wildernis tot paradijs ontginnen wou' verliest de strijd tegen de natuur door eigen zwakte. Josephine is de trouwe maar frêle echtgenote, die blij is het land te kunnen verlaten zodra ze zwanger is. Bel Exil en Suriname waren eens een droom van de toekomst en worden het opnieuw nadat de familie in Engeland woont. Droom wordt herinnering, beide zijn zonder enige realiteitszin.
De mythe van de Surinaamse vruchtbaarheid, waarbij een in de grond gestoken wandelstok zelfs gaat groeien en bloeien, is tegelijk de ondergang want 'de vruchtbaarheid in deze hel is iets duivels':
"Het woud vergaat en wordt geboren in eenzelfde ogenblik; het woud is eeuwig, is het leven zelf, en voor de mensen van de wildernis is het een wrede sterke god."
Slechts harde tucht kan de wildernis bedwingen en daar ontbreekt het deze dromers aan. Waarschuwingen van de kapitein van De Profeet Samuel, waarmee ze de reis naar Suriname ondernamen, de gouverneur, de collegaplanters en de plantage-opzichter Willem Das werden niet geloofd.
Raoul ziet Suriname als een sprookjesland, waar hij een 'kasteel tussen wingerden en palmentuinen' wil bouwen. Hij gelooft de oude reisbeschrijvingen die spreken van lusthoven met vreemde gewassen, met een weelde van geuren en boeketten van kleuren, waar de mensen vrij en gelukkig eigen meester zijn. Hij vergeet dat de welvaart van de kolonie op een systeem van slavernij gevest is.

PARADIJS

Raoul, Josephine, Agnes en Cécile werden in Europa wreed uit het paradijs dat hun landgoed Morhang eens was verdreven door religieuze onverdraagzaamheid; ze zoeken zich een 'beter, gezuiverd Morhang op maagdelijke grond waar niets de wellende zuiverheid in hen zou kunnen vertroebelen' in het Surinaamse oord van vrijwillige ballingschap, Bel Exil. Maar ze zijn in beide werelddelen onrealistische ballingen die het niet lukt een geïsoleerde staat van rechtvaardigheid te stichten temidden van een systeem dat door onrecht beheerst wordt.

Op Bel Exil sluipt het bederf binnen in de persoon van opzichter Willem Das met zijn wreedheid en dronkenschap, die slavinnen verkracht, die Agnes begeert, haar vergeefs ten huwelijk vraagt en tenslotte probeert te verkrachten:
"Hij haatte de negers als lastige dieren, een kudde van luie en trouweloze beesten, te dom om hun plicht, het eeuwige werk, te verstaan."
Agnes op haar beurt koestert interraciale liefdesgevoelens voor de zwarte slavenleider Isidore die als een nobele wilde figureert. Hij geeft leiding, koestert en waakt in zelfontcijferende aanhankelijkheid.

De planters van de naburige plantages wantrouwen Raoul wegens zijn volgens hen veel te zachtmoedige behandeling van de slaven die hij weigert te verkopen of te verhuren, èn omdat hij een missionaris toestaat op Bel Exil te prediken.
Het meedogenloze klimaat vraagt offers van plant en mens. Oogsten mislukken door ziektekiemen die de planten aantasten, door mieren die het werk van maanden in enkele uren kaalvreten. Besmettelijke ziektes doden de slaaf Damalou en Cécile. De slaven ontvluchten de plantage in verval:
"boven door de wrede zon bestookt, van onderen door de ziekten die uit de bosgrond stijgen, rondom door het altijd dringende oerwoud, binnen door vermoeienis, verdriet en wankelmoedigheid... wie houdt nog stand?"
Raoul is te zwak om al deze tegenslagen het hoofd te bieden. De paradijsmythe wordt voorgoed ontmaskerd als Willem Das een van hem zwangere slavin doodslaat en -schopt, waarna Isidore op zijn beurt Willem Das neerslaat. Buurman-planters doden Isidore, zonder dat Raoul iets tegen hun wreedheid durft te ondernemen. Agnes is ontroostbaar en leeft voortaan als een schim van wie ze eens was in de slavenverblijven. De staat van rechtvaardigheid, die Raoul zich droomde, is definitief mislukt en hij verlaat mismoedig de plantage:

> De mythe van Suriname's vruchtbaarheid

"Hij had betaald met levens; met dat van de onschuldige Cécile, met de geslagen adeldom van Isidore en de verziekte slechtheid van de opzichter. Misschien zelfs met de ziel van Agnes en iets teers in Josephine dat voor goed gebroken werd. (...) Ik wilde goed zijn en mij werd slechts vergund een weinig kwaad te stuiten."
De familie trekt naar Engeland met dezelfde Profeet Samuel waarmee ze eens kwam. Daar droomt ze van Bel Exil schone dromen, waarin geen plaats is voor de dood van Isidore, noch voor alle tegenslagen. Maar de negerslaven blijven, worden verkocht en zullen op andere plantages opnieuw de ongelijke strijd met de natuur gedwongen worden aan te gaan.
"Nieuwe negers zouden gedwongen worden de wildernis aan te vallen, een wildernis die ze dierbaarder is dan de gelddorst der blanken. Opnieuw zou op deze grond gefolterd en geleden worden, zouden wellicht machteloze mensen de handen wringen van spijt en verdriet om het onrecht dat nooit een einde neemt."
Maar niemand wil de verafgelegen, geïsoleerde plantage hebben en ze vervalt tot was ze eens was: het oerwoud wint.
Wat rest is de verre droom - een van de kernwoorden van het verhaal - van enkele blanken en hun door nostalgie verkleurde herinnering - het eerste en laatste woord van de roman.

HERSCHRIJVING

Met dit nogal romantisch verhaal sloot Albert Helman (ps. van Lodewijk A.M. Lichtveld 1903-1996) in 1931 zijn eerste schrijfperiode af. Op achttienjarige leeftijd uit zijn geboorteland Suriname vertrokken, schreef hij in Nederland *Zuid-Zuid-West* (1926), *Mijn aap schreit* (1928), de korte roman *Serenitas* (1930) en de beschouwingen *Wij en de literatuur* (1931). *De stille plantage* werd positief ontvangen en kende in 1949, toen Albert Helman naar Suriname repatrieerde, zijn zevende druk.
Al direct na de oorlog hield Lou Lichtveld zich intensief en kritisch met de toekomst van zijn geboorteland bezig, wat zich onder meer uitte in *Suriname aan de tweesprong* (1945). Het was dan ook niet zo verwonderlijk dat hij zich in 1949 weer in zijn geboorteland vestigde. Hij werd er onder meer Minister van Volksgezondheid, in welke functie hij in hevig conflict omtrent wanbeheer en insubordinatie kwam met de in 's Lands Hospitaal werkzame medicus dr. H.C. van Ommeren, een conflict dat zo hoog opliep dat minister Lichtveld zijn portefeuille ter beschikking stelde en er begin 1951 nieuwe verkiezingen werden uitgeschreven. Met name statenlid David G.A. Findlay had daarbij op Lichtvelds aftreden aangedrongen. Na zijn ministers-debacle herschreef Albert Helman zijn twintig jaar eerder verschenen De stille plantage tot De laaiende stilte, dat in 1952 uitkwam.
Albert Helman was - ondanks het succes - nooit helemaal gelukkig met De stille plantage. Het boek was immers een succes vergezeld van teleurstellingen. In een in 1980 geschreven notitie voor een gebonden uitgave schrijft Helman dat hij *De stille plantage* ooit begon als inzending voor een door de Wereldbibliotheek uitgeschreven prijsvraag, maar dat het al bij de eerste schifting afviel. Een contract voor een Engelse vertaling en een verfilming sprongen af op vermeende lezersgevoeligheden en het feit dat het boek van een onverbloemd happy ending voorzien moest worden. Bij terugkomst in Suriname werd Helman in 1949 geconfronteerd met de discrepantie tussen zijn romantiserende herinneringsvisie en de harde actuele realiteit. Het deed hem besluiten het boek opnieuw te schrijven vanuit een andere visie, vanuit een vrouwelijke hoofdpersoon, als een complementair boek naast het oorspronkelijke: "Ze vertellen dezelfde gebeurtenissen op totaal verschillende wijze." Albert Helman koos de persoonlijke dagboekvorm vanuit Agnès, juist die hoofdpersoon die in het oorspronkelijke werk via een creoliseringsproces het dichtste bij land en volk stond. Zij was het immers die 'verliefd' raakte op Isidore; zij verbleef na diens dood in de slavenhutten; zij hoorde daar de orale cultuur; zij droeg een amulet, die ze in *De stille plantage* evenwel in de kolonie achterliet door deze in de rivier te laten vallen - haar symbolische afscheid van Bel Exil en het verleden.

"Wie hier opkomt voor het recht verliest als sterveling het spel."

De grote lijn en de details van *De stille plantage* en *De laaiende stilte* zijn nagenoeg gelijk. Ook nu is het stichten van een rijk van vrede en gerechtigheid het leidmotief, wat zich uit in de milde behandeling van de slaven, die doorbroken wordt door de wreedheid van Willem Das en zijn sexuele uitspattingen met de slavinnen. Dagboekschrijfster Agnès noteert bij herhaling haar sensuele gevoelens voor Isidore die haar beschermt; ook nu faalt Raoul door innerlijke zwakte, heerst er ziekte bij plant, dier en mens, en mislukt de kolonisatiepoging uiteindelijk jammerlijk.

We zijn een aantal figuren nu wat meer psychologisch uitgediept en hebben sommigen van hen nu namen gekregen. Het verhaal is verinnerlijkt.
Het godsdienstmotief en de godsdienstkritiek zijn wat meer aangezet, het eerste vooral in Frankrijk, het tweede in Suriname: "Welke andere levensregel kan hier gelden dan die van het zelfbehoud? In zulk een zedenleer voorziet de BIjbel niet." Maar ook nu speelt de natuur nog een allebeheersende rol in Surinames binnenland. Deze natuur wordt opnieuw beschreven in al zijn wreedheid. Het bos is een oord van eten en gegeten worden, groei en verval, het recht van de sterkste die overleeft, waarbij in een kringloop insecten vogels, vogels bloemen en bloemen weer insecten vreten, schimmels en onkruid uiteindelijk alles overwoekeren:
"Als dit Gods schepping is, hoe kan men dan nog aan een onderscheid geloven tussen God en Duivel? Zij zijn beiden één, en zó is dan verworpenheid een uitverkiezing en het uitverkoren-zijn een wijze van verdoemenis."
Het romantiserende van *De stille plantage* is in de herschrijving afgezwakt, maar ook daar staan heel emotionele passages in. De beschrijving van uiterlijke gebeurtenissen is verinnerlijkt naar de essentie van Agnès gedachtenwereld. Dat de kernwoorden 'droom' en 'herinnering' zijn vervangen door 'verdoemd te zijn' en 'ondoorgrondelijke leegte' demonstreert dat de tweede versie na twintig jaar een harder standpunt weergeeft.

> "Tevergeefs trachtte ik iets goed te ontdekken"

VERSCHILLEN

Komen de meeste gebeurtenissen overeen, er is evenwel één groot verschil met de in de eerste roman naamloze burenplanters die nu veel uitgebreider beschreven worden en de wel heel doorzichtige namen David MacFarley en Arent Buys toebedeeld krijgen. Deze namen roepen immers het politieke conflict van 1950 in herinnering, waarbij Albert Helman, onder de naam van zijn alter ego, politiek bij betrokken was en waarbij David G.A. Findlay zijn grote tegenstander was. Tijdens de regering Buiskool werd de geschorste Van Ommeren om wie het conflict begonnen was, al in 1951 gerehabiliteerd.
Vooral de Schotse bastaard David MacFarley moet het in *De laaiende stilte* ontgelden: "tevergeefs tracht ik iets goeds in hem te ontdekken, maar hij is de verpersoonlijking van het gladde, gepolijste kwaad."

Albert Helman spreekt tenslotte zijn vervloeking over hem en zijn land uit:
"Wee dit land, dat nooit het hunne zal zijn, maar alleen de insecten en wormen, de zwammen en schimmels zal toebehoren, wijl het slechts zieke, tot in hun merg verdorven en laffe kinderen voortbrengt. (...) O, de MacFarleys, die schurken! En o, wie hun medeplichtig zijn, - de Dassen en Buysen, en wij die te week, met teveel idealen, te weinig gehardheid de strijd hier aanvaardden en net zo verloren als alles wat goed is verloren gaat binnen de toverban van dit geschonden, bezoedelde land."
Zoiets te schrijven is niets anders dan literaire wraak voor een politieke nederlaag!
Het tweede grote verschil zit in de Agnès-figuur, die nu het verhaal vertelt. Ze krijgt nu een familienaam D'Esternay, zij krijgt de leeftijd van 24 jaar aan het begin van het verhaal, zij wordt gekweld door onkuise gevoelens: "Ben ik werkelijk veroordeeld een onvruchtbare akker te zijn, terwijl ik wijd aan alle zijden openlig voor zonneschijn en zomerwind, voor dauw en regen?" Ze was al heimelijk verliefd op haar zwager Raoul toen ze nog in Frankrijk woonden. Het uitschrijven van haar gevoelens in haar dagboek is haar enige troost. Haar houding tegenover de nobele slaaf Isidore en haar lafheid om hem te verdedigen tegen de planters worden nu gedetailleerder uitgewerkt, waarbij Isidore tot een christusfiguur gemaakt verheven wordt en Agnès tot 'Magdalena, zondares als ik'. Isidore wordt een Afrikaanse godheid genoemd aan wie na eeuwen door de farizeeërs MacFarley en Buys de dood voltrokken wordt: "Ziet de mens! Aanschouwt de slaaf! (...) Zijn bloed, dat van Isidore , kome over ons."
Niet de strijd tegen de natuur, zoals in *De stille plantage*, maar dít is nu in *De laaiende stilte* de grote en eigenlijke mislukking:
"Om gewetensvrijheid weggegaan, verbannen en verarmd, zijn wij de medeplichtigen geworden van de ergste dwingelandij, - op onze beurt""
Op het beslissende moment toen Agnès de rechtvaardige slaaf Isidore had kunnen beschermen, durfde ze niet: "ik verzuimde te kiezen en werd niet gekozen; thans is er geen keus meer."
Het verhaal eindigt met het vertrek, terwijl *De stille plantage* nog de terugreis, het verblijf in Engeland en de terugkeer van zoon Gaston naar de stille plantage vertelt. In *De laaiende stilte* valt het doek op het moment van de climax.

KRITIEK

Hoewel beide historische romans veel werden gelezen en geregeld herdrukt, vonden ze geen genade in de ogen van sommige critici. De Nederlander Jan Voorhoeve schreef er in zijn artikel in de *West-Indische Gids* van 1966 over, dat
"de slavernij in deze roman een blank probleem is, het probleem van de idealistische Europeaan die strandt op de harde realiteit van een slavenkolonie. De negerslaven vormen in dit boek slechts een zwart decor, passieve slachtoffers van blanke willekeur en winzucht."
Ook in herschreven vorm bleef volgens deze criticus de slavernij 'het drama van de blanke, *a white man's burden*".
De Surinaamse romanschrijver Leo Henri Ferrier zou in even later in zijn romandebuut *Atman* (1968) opmerken, dat het boek
"dat Helman over Suriname heeft willen schrijven, maar niet verder gelezen moest worden. Daar leven Negers in die slaven zijn en dat ook blijven (...) en is Suriname een land vergeten door de god van de schrijver."
Desondanks gaf uitgeverij Conserve in haar reeks Surinaamse Klassieken onlangs de negentiende (!) druk van *De stille plantage* uit en wordt het boek nog steeds gelezaen, ís het ook nog steeds heel leesbaar. Evenals *De laaiende stilte* trouwens. Om de lezer vergelijken van beide romans mogelijk te maken, zou het tweede deel van dit tweeluik in dezelfde serie verdienen te verschijnen.

Albert Helman:
De stille plantage.
Schoorl: Conserve 1997
245 pagina's
ISBN 90 5429 088 9

Vandorp - Eddine n.v.

Net even....... iets beter

De volgende bestsellers zijn binnen:

* **Sabin Willett** - *The Deal*
* **Richard Woodman** - *A Kings Cutter*
* **Steven Martin Cohen** - *Becker's Ring*
* **Stella Cameron** - *Wait For Me*
* **Scott Turow** - *The Laws of our Fathers*
* **Millie Criswell** - *Desperate*

Komt u even langs?